

Deák József¹

Egy szovjet fiktív katonai magánvállalkozás és a „valódi” szovjet James Bond története

*The Story of a Fictional Soviet Military Private Enterprise
and the 'Real' Soviet James Bond*

A Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának (KGB) jogelődei ismétlődő tisztogatásokkal őrizték az államrendet és a kormányzó párt (a Szovjetunió Kommunista Pártja) elitjének hatalmát. Egy megfélemlített társadalomban elképzelhetetlen volt megkérdézni, hogy ez megtörténhetett-e, hogyan kellene történnie... Ahogyan az is megkérdőjelezhetetlen volt, hogy az ügynökségek tökéletesen és példásan végezték munkájukat. Azonban, amint azt többek között a katonai dezertőr, Nyikolaj Pavlenko esete is példázza, a rendszer változása után kisebb-nagyobb repedések és foltok jelentek meg a Cseka–NKVD–MGB–KGB híresen fényes pajzsán és renoméjában. A szervezet és uraik, a kormányzó elit, különböző módokon próbálták kijavítani és eltussolni ezeket a hibákat, például a legendás szovjet hírszerző, Max Otto von Stierlitz alakjával A tavasz tizenhét pillanata (1973) című tévésorozatban.

Kulcsszavak: Cseka, KGB, tisztogatás, katonaszökevény, szovjet hírszerző

The legal predecessors of the Soviet Union's Committee for State Security (KGB) guarded the state order and power of the ruling party (the Communist Party of the Soviet Union) elite with their recurring purges. In an intimidated society, it was unthinkable to question whether this happened, how things should happen... Just as it was unquestionable that the Agencies were doing their job perfectly and in an exemplary manner. However, as exemplified by the case of military deserter Nikolai Pavlenko, among many others, minor and major cracks and blemishes in the famously shiny shield and reputation of the Cheka–NKVD–MGB–KGB became visible after the change of regime. The organisation and its masters, the ruling elite, tried in various ways to patch up and cover up these

¹ Adjunktus, Nemzeti Közszerológati Egyetem Rendészettudományi Kar Rendészettelméleti és Történeti Tanszék, e-mail: deak.jozsef@uni-nke.hu

flaws, for example, with the figure of the legendary Soviet intelligence agent Max Otto von Stierlitz in the TV series titled Seventeen Moments of Spring (1973).

Keywords: Cheka, KGB, purges, military deserter, intelligence agent

Bevezetés

Lenin 1924. januári halála után a Szovjetunió Kommunista Pártján belüli hatalmi küzdelmekből Sztálin került ki győztesen. A hatalom birtokában a húszas évek elején bevezetett szabadversenyt is megengedő NEP²-rendszert felcserélte az erőltetett iparosításra épülő, szigorú tervgazdálkodással. A mezőgazdaságot kollektivizálták, és a kulákság „felszámolása” után, 1933-ra kiépült kolhozrendszer idejére milliók haltak éhen, kerültek munkatáborokba. Sztálin, az egyre paranoiásabb, mindenhol összeesküvést gyanító diktátor korábban megelégedett pártbeli vetélytársainak partvonalra szorításával (legnagyobb ellenfelét, Trockijt előbb belső, majd külső emigrációba kényszerítve), az 1930-as évek közepétől azonban már fizikai megsemmisítésükre törekedett.³

A forradalom „tisztítótüze” és büntető kardja⁴

A forradalom vezére, Vlagyimir Iljics Lenin szerint: „Bármilyen forradalom csak akkor ér valamit, ha meg tudja védeni magát.”⁵ Ezért a forradalom lángjában, 1917. december 20-án a forradalom büntető kardjának létrehozott VCSK (Vszeroszsijszkaja Csrezvücsajnaja Komisszija po borbe s kontrrevoljucijei szabotazsem – Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az ellenforradalom, a szabotázs és a hatalommal való visszaélés[!] elleni harcra) több átkeresztelésen keresztül jutott el az NKVD, KGB, FSZB elnevezésig.⁶ A nagy októberi szocialista forradalom és a VCSK születése után a lehető leghamarabb meg kellett semmisíteni osztályellenségek százezreit, sőt millióit.⁷ 1927–1936 között a szovjet nép soraiból több mint 8 millióan pusztultak el.⁸

A tömeges kivégzések közepette az emberi élet elértéktelenedett. A „legsúlyosabb büntetési alakzatra”, másként „a legmagasabb szintű szociális védelemre” (talán Dzerzsinszkij finom francia műveltségét karikírozva) a csekista zsargonban többféle elnevezés született. Torony, tornyok cseréje, 9 grammot kap, Duhonyin törzsébe küld (a részeg, felajzott állati tömeg esztelen öldöklésének áldozatai közé). Lyukat kap a tarkójába, elföldelési osztályra enged, mohába, Irkutszkba, a Holdra, ibolyát (alulról) szagolni küld, továbbít a „Sír tartományba”, balra indít, elgitároz, lepecsétel, kattint, felvált, leír vesztességbe, elküld. Első kategória szerinti vagy első osztályú ítéletet kap, fenéken billent, pofont ad,

² Novaja Ekonomicseszskaja Politika – Új Gazdasági Politika.

³ Sztálin hatalmas öngólja: az 1936–1938-as nagy tisztogatás 2016.

⁴ 100 let VCSK – „karajuscsemu mecsu revoljuciji”.

⁵ LENIN 1918: 122.

⁶ Obrazovana Vszeroszsijszkaja Csrezvücsajnaja Komisszija (VCSK) 1917.

⁷ TYEPLJAKOV 2019.

⁸ ANISZIMOV 2010: 432.

liliomot visz Kronstadtba, rácsap, leüt, levág, rácsattant, 7 kopeket kap, falhoz állít stb. A húszas években a főbelövés fedett elnevezésére több cinikus fordulat született: „házasság” (a halállal), „az első kategória szerinti távozás”, „tíz év levelezési jog megvonással”, „specművel”. Jellemzően, az SS is hasonló fordulatokkal álcázta a likvidálást: „különleges akció”, „tisztoztatás”, „végrehajtás”, „kizárás”, „áttelepítés”.⁹

Az első CSVK¹⁰ Sztálin alatt(!)¹¹

Stierlitz konstruált történetével szemben Nyikolaj Pavlenko katonaszökevény, aki a rendszer működését árnyalataiban (kiskapuinak „kenésében”) is kiválóan ismerte, a háború idején leleményes ügyességével létrehozott egy fiktív katonai magánvállalkozást,¹² alakulatot. A mindenható, örökké éber szervek orra előtt a „munkatársi csoport” 11 éven át katonai alakulatként hatalmas pénzeket zsebelt be.¹³ A cél és az „ügy” érdekében Pavlenko magát parancsnokká, ezredessé nevezte ki, többször is kitüntette saját magát... Az Osztap Benderrel¹⁴ mérhető virtuóz csaló „végigharcolta” a háborút, majd harminc tehervagonba épphogy besúfolható vasúti szerelvényen hazaszállította hadizsákmányát. A kitüntetésekkel teletűzdelt milliomos „kiérdemelte” helyét a Szovjetunió elitjében, és tábornoki kinevezését várva – egy banánehéjon csúszott el...

Kolja Pavlenko Kijev megye kis falujában hetedik gyermekként született. A két malommal rendelkező, gabonával és liszttel kereskedő „kulák” apa fiáról mindenki úgy gondolta, molnárként folytatja ő is. De családjában a legönfejtűbbnek bizonyult. Az egyházi iskola után 13 évesen a falusi előljáró írnoka lesz, kategorikusan elzárkózva a földműveléstől, magára haragítva szüleit. Apja kirohanásaiból 14 évesen elege lett, és a falusi előljáró hivatalos pecsétjével tanúsítványt hamisított, hogy annak adataival „18 évesen” munkába állhasson „szegényparaszt” apa gyermekeként. Minszkbe indult, ahol útépitőnek állt. Itt érte a hír: apja kulákságát leleplezték, kicsiny vagyonából kifosztották, majd bebörtönözték, és a börtönben meghalt. Családjuk éhezett, de ő is az éhkoppot nyelte, nem segíthetett. A kommunisták ellen tajtékozó dühét eltitkolta, a törlesztés különösebben nem foglalkoztatta. De másként történt.

Csekisták szolgálatában

Sokáig közmunkásként dolgozni nem akart, jobb életre vágyott, ezért elkezdte a minszki útépitő főiskolát. Két év múlva tanárai rájöttek: erősen foghíjas az általános iskolai tudása, és hallgatójuk sokkal fiatalabb, mint aminek kiadja magát. Kérelmet küldtek lakhelyére adatai tisztázására. A 30-as évek Szovjetuniójában az életrajzi adatok megismerésért

⁹ TYEPLJAKOV 2019.

¹⁰ Csasztnaja vojennaja kompanija – katonai magánvállalkozás.

¹¹ Nasztojássij polkovnyik. On szozdal fiktivnuju voinszkuju csasztyi dosol do Berlina. Jevo nye pugal dázse Sztálin 2018.

¹² DAVIDOV 2023.

¹³ Szergej 2017.

¹⁴ NORIN 2018.

súlyos börtönbüntetés járt, ráadásul apja meghurcolását is eltitkolta. A szégyen, de inkább a börtön elől a fiú ismét megszökött Jefremov városba. Hamis papírával nem akart itt is „villogni”, inkább lopáshoz látott. 1935-ben rajtakapták, és miután már 35. napja ült, a további börtöntől (vagy akár a főbelövéstől) tartva Pavlenko beleegyezett az NKVD-vel való együttműködésbe. Szándékát bizonyítva „súgott” két útépítő „trockista” munkatársáról, akiket rögtön lágerbe is csuktak. A „téglát” pedig áthelyezték a Szovjetunió Katonai Építő Főcsoportfőnökségének állományába, noha egyszerű földi halandókat csak zárt kapu fogadott.

De hatalmas „hátszele” tudatában sem lazított, szorgalmasan serénykedett. Meg is lódult karrierje: művezetőből főhadnagygig vitte, beosztása szerint pedig építési területvezető lett. Közben kockázatos ügyleteiről sem feledkezett meg: tetemes summáért feketén eladott egy vagon építőanyagot... De a végre jól táplált, nyugodt életbe berobbant a nagy honvédő háború. 1941 júniusában a II. Lövészhadtest mérnök segítője lett. Pavlenkónak harcolnia nemigen kellett, de neki ez is bőven sok volt. Meghalni nem akart – inkább dezertálni. 1941 októberében egysége Vjazmában állomásozott, ahol hamisított magának egy kiküldetési rendelvényt, egy másik katonaszökevény, Seglov sofőr ellopott szolgálati teherautóján pedig Pavlenko rokonai felé Kalinyinba (ma: Tver) indultak. Sokáig nem terveztek maradni, de Pavlenko a postán megismerkedett Zinajdával, és összeházasodtak. Mint „felfedte” neki: a Vörös Hadsereg tisztjeként titkos feladattal érkezett. Újdonsült feleségét magával cipelni az ismeretlenbe nem akarta – inkább Kalinyinban próbált legyökerezni, rögtön kiszúrva, hogy az ősi orosz város és környékének útjai, hídjai szinte kiáltottak a helyreállításért, amihez értett is.

Az álparancsok további ötletei

Azonban az egyik, közös vacsorát követő beszélgetésen a közeli hozzátartozóin kívül bizonyos Ludvig Rudnyicsenko is ott volt, aki profi harcászkiént dezertált. Háború előtti fafaragó civil életéből viszont megmaradt olthatatlan barkácsszenvedélye. Akkor este a hajdani faragómester a ház valamelyik zugából előkerült gumicsizma sarkából egy katonai alakulat címeres pecsétjét megtévesztésig utánzó, hamis bélyegzőt farigcsált. A fáradhatatlan Pavlenkónak zseniális ötlete támadt egy katonai alakulat létrehozásáról. Ez Rudnyicsenkónak is megtetszett, és felajánlotta közügyességét. A remek mester kezéből hamarosan készen kerültek ki a kalinyini front új, 5. katonai-műszaki alakulat építési területének (UVSZR-5) körbéli vezetői, a fejléces formanyomtatvány tömbjei. Pavlenko pedig, miután leitatatta a helyi nyomda munkatársát, az újdonsült alakulatnak több kötegyeni hiteles vízjeles nyomtatványt szerzett. A kiküldetési rendelvény formának megfelelően az irattartók borítóján külön-külön szerepeltek az (ál)UVSZR-5 alakulat „eredeti” követelése. A „főlősleges” és működésükre veszélyes ellenőrzések elkerülésére a magánalakulat-alapítók kiötlötték egy „hiteles” dokumentumot, amely szerint az alakulat építési területét Sztálin közvetlenül felügyeli. A megvalósított gondolat előre nem sejtett eredménnyel járt: a betévedő revizorok elé odamanőverezett „dokumentum” rögtön elvette ellenőrzési kedvüket. De hogyan kerüljek el az NKVD főlősleges kíváncsiságát? Pavlenko az alakulatba jelentkezőkről az NKVD-hez precíz hivatalos kérelmet intézett megbízhatóságuk, előéletük, esetleges banderovista érintettségük ellenőrzésére. Így a magánalakulatot kvázi hivatalosan elismertette elterelte

a gyanú árnyékát is működésük illegális voltáról. Egyenruhájukat a piacon vették, illetve a Volodarszk varrodában varratták, a hallgatást gazdagon megvásárolva. Az UVSZR-5 alakulatnak kapóra jött a frontról Pavlenkót „kiküldetésbe” szállító lopott teherautó is.

Az UVSZR alakulat „parancsnoka” természetesen magát is ellátta ezredesi rangját és harmadosztályú hadmérnökségét „bizonyító” dokumentációval. Az álalakulat teremtésének nem könnyű munkájában Kolja Pavlenko segítői kivétel nélkül tisztí rendfokozatot, beosztásokat nyertek. Már csak igazi dolgozó katonákat kellett keríteni. A gondos „parancsnok” ezt is megoldotta: kiegyezett a város komendáns parancsnokával. Közreműködésével Pavlenko ezredes alakulatába elkezdtek érkezni a hadoszlopuktól elmaradt, kórházi kezelésből felgyógyult, elbocsátott katonák. A dezertőröket főbelövés alóli amnesztiával vették állományba, ha sofőr volt, járművével együtt. Gyanútlanul folytatták szolgálatukat, nem sejtve, hogy egy bűbandában. Nyikolaj minden problémát kenőpénzzel intézett el, vagy élelemmel, például amerikai húskonzervvel. Nem lehet kideríteni, mekkora összeggel nyerte meg a városi evakuációs pont egyik katonaorvosát, aki az UVSZR teljes állományát bevette saját ellátmányba. De a summán kívül Pavlenko ingyen felújította az evakuációs pont összes épületét.

Martalóc bizniszhadjárat

A front mögötti területeken az alakulatot is elárasztották a megrendelések. A katonák tisztességgel dolgoztak, az alakulat kasszája szépen gyarapodott. Pavlenko magától és munkatársaitól sem sajnálta a honoráriumot: a „tiszték” készpénzben, a mit sem sejtő dolgozó katonák pedig kimagasló élelmezésben jutottak hozzá. A kalinyini front felszámolásakor 1942-re az UVSZR-5 létszáma tízről 200-ra nőtt. Nem maradtak bizonytalanságban: Pavlenko a „gyermekét” – minden pénzét és kapcsolatát megmozgatva – betagozta a 12. kerületi légibázis (RAB) állományába. Innentől ők szolgálták ki a katonai reptereket. Az UVSZR-5-ből UVR-5 (Katonai Építő Alakulat) lett, parancsnoka, Pavlenko pedig a RAB vezető, magas rangú összeköttetései révén a Vörös Csillag Érdemrend kitüntette.

A Vörös Hadsereggel együtt az UVR-5 a fronttól biztos távolságra eljutott Berlinig. A szovjet határt odafelé már több mint kétszáz fővel lépték át. De míg katonái úgy gondolták, a fasisztákkal vívott harc végére tesznek pontot, a bűnöző „kollégái” tudták az igazi célt: a megvert ellenség maximális kifosztása. Pavlenko csapata rabolgatott szépen útközben is, de legalább mímelték, sőt gyakorolták a harci szellemet. Németország kapitulációja után azonban felszabadították a „fegyelem” alól saját katonáikat, akik nyílt fosztogatásba kezdtek. Ezt elképedve konstataálták az UVR-5 igazi harcosai. Pavlenko, tartva attól, hogy a szabadrablást jelenthetik előjáróiknak, példát is statuált. Az egyik reggel felsorakoztatta állományát, és a legféltelenebb három martalóc halálbüntetését kihirdetve agyonlőtte őket. De hamarosan felmerült a kérdés: hogy jut haza a rengeteg „trófea”? A banditák összeharcsoltak néhány motorbiciklit, személyautót, 10 teherautót, 5 traktort, egyéb munkagépet, berendezést, több tucatnyi tonna cukrot, lisztet, gabonát, egyéb élelmet, szarvasmarhagulyát és disznócsordát, juh- és kecskenyáját. Következett a bevált módszer: Pavlenko kihalászta Stuttgartban a szükséges emberek közül azokat, akiket a legkönnyebb megvesztegetni. Másnap már indulhatott Moszkva felé a 30 tehervagonos szerelvény. Igaz, ebben éppenhogy elfért az összes holmi.

Mindeközben Pavlenko ezredes UVR-5 alakulatának tagjai az igazi egységekhez hasonlóan, hősiek helytállásukért (a bűnözésben) magas katonai, kormány- és állami kitüntetésekben is részesültek. A győzelem napját követő csillaghulláskor a bandavezér a kellő helyekre előterjesztette a kellő információkat katonái költött „hőstetteiről”. Nem sokkal később az alakulat meg is kapta a kért 230 kitüntetést, amelyeket a vezetőjük saját kezűleg tűzött fel, adott át az alakulótérre felsorakozottaknak. Saját magának megszerezte a honvédő háború első és második, valamint a Vörös Zászló Érdemrend hadi fokozatát.

A körületekintő ezredes a harcoló alakulatokkal együtt leszerelte katonái mit sem sejtő, becsületes részét (páran közülük őrmesteri rendfokozatig vitték), csak a hozzá közel állók maradtak mellette. Ezek után Pavlenko nyugodt lélekkel hozzászólott a hadizsákmány realizálásához. Megtartott 90 ezer rubelt, a többit szétszította alattvalói (bandatagjai) közt: a tisztek kaptak 25 ezret, a sorállomány 12 ezret.

A Szovjetunió elitjében

Pavlenko az UVR-5 alakulat tevékenységét fokozatosan leállította. 1948-ban létrehozta a Plandorsztroj építőipari szövetkezetet, és hamarosan megegyezett Konsztantyinov nevű egykori közeli segítőjével, hogy lépjen meg a szövetkezet 300 ezer rubeles vagyonával (utóbb ő érdemesült az egység katonai elhárításának vezetésére), amit majd elosztanak. Hogy ki ne derüljön a család, a megszüntetett helyében Lvovban létrejött az UVSZ-1 Katonai Építő Főcsoportfőnökséggé. Ez törzsével a banderisták miatt állandóan zavaros Nyugat-Ukrajnát választotta. Kiváló közeg Pavlenko szintén zavaros machinációihoz – hiszen a helyi hatalmaknak éppen elég bajuk volt, a csalókra egyszerűen nem jutott energiájuk. Rudnyicsenko rutinosan elkészítette az összes szükséges (hamis) pecsétet, bélyegzőt, nyomtatványt, és a vállalkozás ismét meredeken felfutott. Az UVSZ-1 belarusz, litván, észt, lett és moldáv kirendeltségeihez özönlöttek az állami megrendelések, főként hidak, utak, vasutak építésére. Ömlött a pénz az ezredes számláira, amelyeket az Állami Bank húsz különféle fiókjában nyitott. Pár év alatt több mint 25 millió. Pavlenko tudatában volt annak, hogy a minőségi munkától függ hírnevük, és nem sajnálta a pénzt jól képzett szakemberek átcsábítására, az államinak három-négyszeresét fizetve. Zdobunovban például a cement- és téglagyárhoz vezető utak készítését személyesen ellenőrizve kifogástalan minőséget követelt. Az átadóünnepségre a munkásoknak odaszállított több hordó sört, hozzá zakuszkát, a mozdonyvezetőnek és segítőjének busás prémiumot nyújtott át. Ekkoriban egy munkás havi átlagban 300–500 rubelt kapott, miközben Pavlenko csak az alakulat havi újságellátmányára fizetett százakat. Ezzel senkinek nem dicsekedett, úgysem hitték volna el. Létük pedig a katonai-műszaki alakulatnak mindenben megfelelő külsőségektől függött: Kisinyovban például volt az egységnek óránkénti váltással őrzött zászlaja, a különféle szolgálatvezetők állandó ügyeletes parancsnokaival. A „titkos objektum” biztonságát a hivatlan kíváncsiskodóktól a Szovjet Hadsereg egyenruhás katonái, tisztesei őrizték.

Az ötvenes évek elejére Nyikolaj már nem titkolta pazar bőségét. Az ezredes mindenhová csak Pobedáján közlekedett, lakása eltelt antikvitással, barátai közé csak magas státuszúak kerülhettek: Moldova élelmiszeripari minisztere, városi pártbizottságok első titkárai, megyei pártbizottságok titkárai, ügyészek, állami nagyvállalatok, katonai egységek vezetői, akik készséggel álltak protekciójukkal Pavlenko rendelkezésére.

Az „ezredes”, mint lenni szokott, egy apróságon bukott meg. Az akkori idők kampánya volt az államkötvények „kötelezően ajánlott” vásárlása. Ebben sem akartak elütni az igazi alakulatoktól, ezért feketepiacon vettek náluk is árusítható állampapírokat. Miközben az értékpapírokat árulták a sorállománynak, egyiküket arcátlanul becsapták, aki átlátva, hogy Pavlenkónál igazát nem leli, egyenesen¹⁵ a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének helyetteséhez, Vorosilov marsallhoz¹⁶ és a kárpátaljai ügyészséghez is fordult panaszával, amely szerint alakulatánál „így járatják le az államérdeket”.

A hivatal munkatársai kérelmet küldtek a Honvédelmi Minisztériumba, majd a Belügyminisztériumba, sőt a frissen létrehozott KGB-hez is. De igen elképedtek a nem várt válaszoktól: a Katonai Építő Főcsoportfőnökség egyetlen nyilvántartásban sem szerepel. A nyomozók megjelentek az alakulat törzsében és elbeszélgettek az ezredessel, aki rutinosan megmutatta a Sztálin alatti közvetlen alárendeltségüket „igazoló” parancsot. De ennek varázsereje már elmúlt. Az alapos ellenőrzést most sem kockáztatva azonnal büntető-eljárást kezdeményeztek, és ügyét átadták a megfelelő szintre, egyenest a Szovjetunió Katonai Főügyészségének. Eljött az igazság pillanata. Ha Pavlenko kevésbé magabiztos, felhalmozott értékeivel biztos kimenthette volna magát. De (kapcsolatai révén) érintetlenségének meggyőződésétől hajtva folytatta tevékenységét, sőt készülődött következő új rendfokozatára. Az irodájában tartott házkutatás során megtalálták a leendő tábornoki váll-lapjait. De tábornoki kinevezés helyett Pavlenkót komoly vizsgálat és árulás várta néhány ismerőstől, például a pecsétgyártó Rudnyicsenkótól, aki már előtte zsarolni kezdte jóbarátját a nyomozó szerveknek történő esetleges „súgással”. Pavlenko kénytelen volt 25 ezer rubellel megvásárolni Ludvig hallgatását.

A vizsgálat megállapította: az álezredes tevékenységének eredményeként a Szovjetunió költségvetése 38,7 millió rubellel károsodott. 1952. november 14-én, egyszerre több helyszíni rajtaütés során az „alakulat” több mint 400 munkatársát, köztük összesen ötven tisztet, tiszthelyettest, közkatonát elfogtak.

Rács mögé került a három vezér: Pavlenko, Konsztantyinov és Rudnyicsenko. A bírósági eljárás 1954 novemberében kezdődött, a „Pavlenko-dosszié” 164 kötetre hízott. Bizonyítékul számtalan hamis pecsét, bélyegző, dokumentum, igazolvány, forgalmi engedély szolgált. Lefoglaltak 6 személygépkocsit, 62 teherautót, 4 traktort, 3 markolót, buldózereket, 3 golyószórót, 8 géppisztolyt, 25 puskát és karabélyt, 18 pisztolyt, több mint háromezer darab lőszert.

A 17 gyanúsítottat a népgazdaság elleni ellenforradalmi diverzióval, kártétellel és szovjetellenes agitációval vádolták. Pavlenko mindvégig ügyesen védekezve a tárgyaláson kijelentette, hogy szovjetellenes tevékenységet nem folytatott, sőt utak, hidak építésével az állam (de inkább saját és bandája javát) szolgáltatta, hiszen az UVSZR, az UVR és az UVSZ fennállása alatt valóban lefektettek néhány ezer utat, hidat az egész Szovjetunió területén: 1948–1952 között hatvannégy hivatalos szerződés alapján, amelyek fele a Szovjetunió Szénipari Minisztériumán keresztül készült. A legfőbb ügyészség munkatársa az egyik helyi vezető kihallgatásakor megkérdezte: „Nem tűnt fel, hogy Pavlenko folyamatosan milyen drága ajándéksomagokkal ápolja felelős vezetőkkel meglévő összeköttetéseit? – Hogy juthatott volna eszembe, hogy Pavlenko egy tolvaj, amikor minden helyi ünnepi díszszemlét

¹⁵ Lzsepalkovnyik i jevo millionü. Afera 1 v szovteszkoy isztoriji 2018.

¹⁶ CSUMAKOV 2022.

a tribünről nézett a helyi megyei vezetők társaságában, akik nem győzték dicsérni munkáját, példaként a gazdasági vezetők elé állítva?!”

A bíróság mindezt figyelmen kívül hagyva 1955. április 4-én döntött halálbüntetéséről és vagyonának teljes elkobzásáról. Cinkosai 5–25 év börtönbüntetést kaptak.¹⁷

A szovjet „James Bond”

A megítélésén javítani akaró szovjet titkosszolgálat, a KGB megrendelésére 1973-ban mutatták be a Szovjetunióban a minden helyzetben józan és leleményes szovjet hírszerző történetéről szóló, *A tavasz 17 pillanata* című tévéfilmsorozatot. Max Otto von Stierlitz SS Standartenführer, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal 6. osztályának beosztottja – szigorúan titkos, személyi gyűjtője szerint

„1933-tól a Nemzetiszocialista Párt tagja. Jellemzés: tiszta fajú árja, északi típus. Kitartó, munkatársaival jó a kapcsolata, szolgálati kötelességeit kifogástalanul látja el, könyörtelen a Birodalom ellenségeivel. Kiváló sportember, Berlin teniszbajnoka. Nőtlen, elítélhető kapcsolatai nincsenek. Feddhetetlen előéletű, többször kapott kitüntetést a Führertől és elismerést az SS birodalmi vezetőtől.”

A főhős tehát, akit Vjacseszlav Tyihonov alakított, a legmagasabb szinten beépült szovjet titkos ügynök, polgári nevén Makszim Makszimovics Iszajev, aki az ír és az albán kivételével az összes európai nyelvet beszéli. A fizikai erőszak helyett inkább az ész erejét részesíti előnyben, amiből jó sok volt neki. Ötvenéves koráig – ügynöki pályafutását is beleértve – csak egyszer kellett ölnie. Stierlitz nagy műveltségű, szófukar ember, kiváló megfigyelő, kedvenc itala a konyak, és Mercedes 170S típusú autót vezet. Karakterét a KGB-nek köszönheti. Az „udvari szerző”, a kalandos életű Julian Szemjonov eredeti, 18 részes regényciklusa is a szovjet titkosügynökség megbízásából íródott. Az ennek 8. regényére alapozott tévésorozatot is a megtépázott hírneven javítani akaró KGB rendelte meg. A végeredményt az ügynökség elnöke, a későbbi főtitkár, Jurij Andropov hagyta jóvá.

Az „orosz James Bond” udvariasan utasítja vissza a szép nők közeledését, sokéves tanulással kiformált „spéci kutyuit” a fejében gondolkodásra használja, semmi luxust nem enged meg magának, munkáját száraz hozzáértéssel végzi.¹⁸ Stierlitz okosabb és körültekintőbb. 1973 augusztusában, a film¹⁹ első televíziós vetítésekor Moszkva elnéptelenedett, megállt az élet, az áramfogyasztás látványosan megnőtt. A bűnözőktől Leonyid Brezsnyevig mindenki a képernyők előtt ült.

Az orosz népek új hőse született, aki az elmúlt időkben sem veszített népszerűségéből. Még akkor sem, ha menet közben megannyi viccet inspirált a tény, hogy a szenvtelen narrátor nemcsak az eseményeket, hanem Stierlitz gondolatait is folyamatosan közvetítette. Stierlitz

¹⁷ CSUMAKOV 2022.

¹⁸ Prototípusa, Willi Lehmann a Gestapo szovjet elhárító ügyosztályát vezette. Főnökei bizalmát azzal nyerte el, hogy az úgynevezett „hosszú kések éjszakáján” saját kezűleg ölt meg több rangos SA-vezetőt, mivel már 1929-től az NKVD-nek dolgozott. Ám Stierlitzcel ellentétben korántsem volt feddhetetlen. Házasemberként szeretőt tartott, és rendszeresen jelentős összegekkel fogadott a lóversenyen. Állandósult pénzzavarai miatt került szovjet látókörbe. 1942-ben lebukott, és kivégezték.

¹⁹ *A tavasz 17 pillanata* összes része megtekinthető az alábbi linken: www.youtube.com/playlist?list=PLL1_83x35gDFvUCE3UGhk1T3o85zDo9Je

persze a hidegháború terméke, hiszen legfontosabb küldetése szerint megakadályozta, hogy a németek különbékét kössenek a nyugati hatalmakkal. Ugyanakkor már teljesen új közegben mozgott, és a nézők nyilván ezt is díjazták. Olyan közegben, ahol a németek már nem ostoba fajankók, hanem okos, számító és logikusan gondolkodó profik, akik remekül végzik a munkájukat. Különben a főhős számára a feladat nem is lenne olyan nagy kihívás.

Mindez persze üzenet is volt: a szovjetek a legjobbakkal szemben is megállják a helyüket! Lehet, hogy ez volt a hazai siker egyik fontos eleme, és persze az aprólékosan felépített, minden részletében kidolgozott történet, a száraz, látszólag szenvtelen történetmesélés ellenére is fokozatosan épülő feszültség. Szemjonov állítólag a német elhárítás titkos feljegyzéseiből dolgozott, karakterei javarészt valóban éltek. Vjacseszlav Tyihonov személyisége pedig tökéletesen hozta az örökké éber, mindig minden helyzetet kielemező kém mögött a melankolikus orosz embert, akit csak a séta nyugtat meg, aki örömmel beszélget el a tudóssal, és akinek az egész háború végkimenetele nyomja a vállát, miközben folyamatosan gyötri a honvágy, hiszen húsz éve nem látta a szeretett orosz táját. Ember volt a kém mögött, és mellesleg remek színész, mert Tatyjana Lioznova rendezőnő igyekezett a szovjet színjátszás színe-javát megnyerni a fontosabb szerepekre – például a legendás Oleg Tabakovot, aki Stierlitz főnökét, a háborút végül csodával határos módon megúszó Walter Schellenberget alakította.

A 12 részes sorozatot öt éven át forgatták, 1969-től 1973-ig Moszkvában, Rigában, Tbilisiziben, de még a magyarok lakta Beregszentmiklóson is. Természetesen fekete-fehérben, aztán a 2008. május 9-re, a győzelem napjára bemutatták a felújított, immár színes, HD-felbontású kópiát. És emlékezzünk meg a sorozatról a főcímdallal: „Az idő soha-soha meg nem áll, az órák róják szüntelen az útjukat, a pillanat úgy illan, mint a gyors folyón suhanó hab, annyi csak...”²⁰ A sorozatnak halvány árnyéka a szintén Julian Szemjonov regénye alapján 1984-ben, már a „hanyatlás” időszakában készült *A TASZSZ jelenti*²¹ című sorozat.

Összegzés

A Szovjetunió nagy honvédő háborújának győzelméhez jelentős mértékben hozzájárultak állambiztonsági szervei működésének „eredményei”. Mára az is kiderült, hogy Sztálin kezében a „forradalom büntető kardja” az ország háborús veszteségeit legalább ekkora mértékben elősegítette, pedig Pavlenko példáján látva, munkájuk csak közelített a tökély felé. A Cseka–NKVD–MGB–KGB állami hivatalos propagandában mindig feddhetetlen megítélésén, mint utóbb kiderült, bizony voltak kisebb-nagyobb rések, foltok, amit utóbb a szervezet és gazdája, az uralkodó elit is próbált így-úgy feljavítani, például a Szovjetunióban 1973-ban bemutatott, nagy sikerű, a minden helyzetben józan és leleményes szovjet hírszerző történetéről szóló *A tavasz 17 pillanata* tévéfilmsorozattal.

²⁰ VÍZER 2022.

²¹ A film rendezője Vlagyimir Fokin. Elérhető: G. Kyrbas 2022.

Felhasznált irodalom

- 100 let VCSK – „karajuscsemu mecsu revoljuciji” [100 éves a VCSK, „a forradalom büntető kardja”] (2017). Online: <https://topwar.ru/132588-100-let-vchk-karayuscsemu-mechu-revoljucii.html>
- A tavasz 17 pillanata. *YouTube*. Online: www.youtube.com/playlist?list=PLL1_83x35gDFvUCE3UGhk1T3o85zDo9Je
- ANISZIMOV, Jevgenyij (2010): *Isztorija Rossziji ot Rjurika do Putyina. Ljugyi. Szobütyija. Datyi*. Szankt-Peterburg: Pityer.
- CSUMAKOV, Valerij (2022): Szamaja grandioznaja afera v isztoriji SzSzsZR. Nikomu i v golovu ne moglo priiti szozdaty takoe, csto szozdal Nikolaj Pavlenko [A Szovjetunió történetének leggrandiózusabb csalása. Senkinek még csak eszébe sem jutott, amit Nyikolaj Pavlenko működtetett]. *Dzen.ru*, 2022. augusztus 28. Online: <https://dzen.ru/a/YwqFQ2ThWEkb3DWM?experiment=931376>
- DAVIDOV, Ivan (2023): CsVK sztalinsszkih vremjon. Zsizny i szmerty kapitalista Nyikolaja Pavlenko [A sztálini idők CsVK-ja. A kapitalista Nyikolaj Pavlenko élete és halála]. *Republic.ru*, 2023. szeptember 27. Online: <https://republic.ru/posts/109917?ysclid=lqq5ihodwd845482831>
- G. Kyrbas [@g.kyrbas7529] (2022): TASSZ UPOLNOMOCSEN ZAJAVIT... (vsze szerii podrrjad) spionnij *YouTube*, 2022. november 21. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=6qrlwOgDSe8>
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1918): *Polnoe Szobranijje Szocsinyenyij* 37. t. Online: <http://www.marxists.org/magyar/archive/lenin/muvei/37.pdf>
- Lzsepalkovnyik i jevo millionü. Afera № 1 v szovteszkoy isztoriji [Az álezredes és milliói. A szovjet történelem 1. számú csalója]. *Voennoe Obozrenie*, 2018. február 12. Online: <https://topwar.ru/135783-afera-nomer-odin-v-istorii-sovetskoy-armii-lzhepolkovnik-i-ego-milliony.html?ysclid=lqq5pu2lx3819457880>
- Nasztojássij polkovnyik. On szozdal fiktívnuju voinszkuju csaszty i dosol do Berlina. Jevo nye pugal dázse Sztálin [Valóságos ezredes. Fiktív katonai alakulatot létesített, és eljutott Berlinig. Még Sztálintól sem félt]. *Lenta.ru*, 2018. december 30. Online: www.lenta.ru/articles/2018/12/30/pavlenko/
- NORIN, Jevgenyij (2018): Osztap Bender Krasznoj armiji. Zsizny i szmerty szovjetszkovo millionyera [A Vörös Hadsereg Osztap Bendere. Egy szovjet milliomos élete és halála]. *Life.ru*, 2018. július 28. Online: <https://life.ru/p/1138090?ysclid=lqq5nyiszd945325858>
- Obrazovana Vszerosszjiszakaja Csrezvücsajnaja Komisszija (VCSK). [Megalakult az Össz-oroszországi Rendkívüli Bizottság].* 1917. december 20. Online: www.prilib.ru/history/619826
- Szergej (2017): Velicsajsij mosennyik sztalinsszkoy epohi. Afera „palkovnyika” Pavlenko. [A sztálini éra hatalmas csalója. Pavlenko „ezredes”]. *Pikabu*, 2017. február 19. Online: https://pikabu.ru/story/velichayshiy_moshennik_stalinskoy_yepokhi_afera_polkovnika_pavlenko_4849784?ysclid=lqq5lz0zq5460037553
- Sztálin hatalmas öngólja: az 1936–1938-as nagy tisztogatás. *Múlt-kor*, 2016. augusztus 24. Online: <https://m.mult-kor.hu/sztalin-hatalmas-ongolja-az-1936-1938-as-nagy-tisztogatas-20160824>

- TYEPLJAKOV, A. G. (2019): Procedura: iszpolnyenyija szmertnüh prigovorov v 1920–1930-h godah. *Live Journal*, 2019. szeptember 11. Online: www.timur0.livejournal.com/385563.html
- VÍZER Balázs (2022): Kedvenc kémsorozatunk, amit a KGB rendelt meg. *Port.hu*, 2022. március 27. Online: www.port.hu/cikk/magazin/kedvenc-kemsorozatunk-amit-a-kgb-rendelt-meg/article-82370